

Miniatýura suratlarynyň özboluşlylygy we äheñler

Category: Kitapcy, Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty
написано kitapcy | 23 января, 2025

Miniatýura suratlarynyň özboluşlylygy we äheñler MINIATÝURA
SURATLARYNYŇ ÖZBOLUŞLYLYGY WE ÄHEÑLER

Yslamyýet döwürlerine degişli türkmenleriň Aziýadaky nakgaşlyk (miniatýura) sungatynda Haryrynyň «Makamat» atly eseri, Bidpaýyň «Kalila we Dimna» atly eseri, Reşideddiniň «Jamy-at Tawaryh» atly eseri, Şerefeddin Aly Ýezdiniň «Zafarnama» atly eseri, Firdöwsiniň «Şanama» atly eseri, Nyzamynyň («Mahzan-ul Esrar», «Hysrow-Şirin», «Leýli-Mejnun», «Bähram Gur» mesnewisi hem-de «Isgendernama» ýaly böleklerden emele gelen) «Hamsa» atly eseri, Sagdynyň «Bossan» we «Gülüstan» atly eserleri, Jamynyň «Ýusup Züleyha» atly eseri, Hapyzyň «Diwany», Hajy Kirmanynyň «Humaý we Humaýun» atly eseri we beýleki ençeme eserler gaýta-gaýta dürli göçürmeleri edilip, iň köp miniatýuralanan eserlerdir.

Ildeşlerimiziň Aziýadaky musulmançylygy kabul edeninden soňraky döwürlerinde, Seljuk türkmenleriniň döwründe we has soňraky Osman türkmenleriniň döwründe görülen miniatýuralardaky temalar, türkmen sungatynyň we jemgyýetiniň Merkezi Aziýadan başlap kämilleşen özboluşly aýratynlyklaryny görkezýär.

Miniatýuralardaky «aý ýüzli» ady berlen ynsan şekilleri, göktürkmenlerdäki, dokuz oguzlardaky, uýgurlardaky heýkellerdir suratlardan miras alnyp çekilen badam gözlere we dolgun ýañaklara eýe bolan sudurlardyr. Haýwan sudurlarynyň teswir ediliş şekili bolsa hun türkmenleriniň haýwan äheñiniň özboluşlyklaryna eýe bolmak bilen bir hatarda, türkmenleriň ýaşayyş-durmuşyna, ynanç-düşünjelerine, asmany mifiki-rowaýaty aňlaýşyna kybap gelýän aýratynlyklary özünde saklamakdadyr. Bu özboluşlylyk surat kybaplaşygynyň ähli böleklerine hem degişlidir. Miniatýuralarda orun eýeleýän ösümlük şekilleri hem, öz gözbaşyny umumylykda Merkezi Aziýadan alyp gaýdýan

äheñdedir. Taryhyň geçen ýakyn döwürlerinde türkmenleriň miniatýura sungaty, çet ýurtlaryň sungat taryhçylarydyr sungaty öwrenijileri tarapyndan milletimize degişliligine ähmiýet berilmän «yslam sungatynyň» ýa-da «eýran sungatynyň» çarçuwasy içinde teswir edilip gelindi. Aslynda, Ýewropaly sungat taryhçylarynyň umumy yslam sungaty üçin «orientalizmiň» (Günbatarda dörän «Gündogarşynaslyk» akymynyň) täsiri bilen orta goýan bu çarçuwasy säwlikli düşünjedir. Olaryň neşir eden edebiýatlarynda diňe eýran, arap, hindi miniatýuralaryndan söz açylardy. Türki halklarda bu sungat ýok ýaly görkezilerdi.

Indi, birtopar türki ülkeleriň Garaşsyz döwletlere öwrülmeği bilen, şol sanda, Garaşsyz Türkmenistan döwletiniň döremegi bilen, sungat taryhymyzyň boş sahypalary doldurylyp başlandy. Ülkämizde halkymyzyň Galkynyş hereketine badalga berilip, ylym-bilimiň, medeniýetiň we sungatyň kämilleşmegine giň ýollary açmagy bilen, milletimiziň bu sungatynyň milli bähbitde öwrenilmegine hem giň mümkinçilikler döredi.

■ **Garahanly, Gaznaly, Beýik Seljuk we Köneürgenç türkmenleriniň döwletleriniň zamanlary X-XIII asyrlarda**

Bu döwletleriň miniatýura kadalaryna kybap gelýän we yslamyýetiň gelmeginden öňki döwürlere degişli türkmenleriň suratlarynyň özboluşlyklaryny özünde jemleýän suratlar bar eken. Bu suratlar ajaýyp binalaryň diwar ýüzlerinde ýa-da keramika enjamlaryny ýüzlerinde şekillendirilýär. Seljuk türkmenleriniň döwrüne degişli kitaba çekilen suratkeşlik eserleri-de bolupdyr. Bu eserler XII asyryň soňlaryndan saklanyp galan eserleriň sahypalarynda biziň döwrümize gelip ýetipdirler. Seljuk türkmenleriniň döwletleriniň zamanlaryna degişli nusgalaryň hem örän az sanlydygy ýazylýar. Türkmenleriň bu döwre degişli miniatýuralarynyň nähili äheñde we görnüşde bolandygyna gowy düşünmek üçin, bulara öňbaşçylyk eden XI-XIII asyr Ýakyn Gündogaryň miniatýuralaryna gysgaça göz aýlamagymyz gerek. Apbasylar neberesinden bolan halypalaryň yslam älemine halypalyk eden döwründe barly adamlaryň, tüçjar baýlaryň gymmaty uly bolan golýazma

eserlerine surat çekdirmeklik isleginiň artandygy bellidir. Bu gatlak özüni kämilleşdirmek, kitaplary okap ylym-bilim öwrenmek niýetindedi. Ylmy kitaplary gadymy müsürçeden, ýunançadan, hindiçeden arapça terjime edilip, çekilen suratlar bilen doldurylýardy. Köne döwür eserleri terjime edilende, olaryň köne suratlary hem bolşuna görä göçürilip alynýardy. Bu suratlaryň göçürilip çekilmegi yslamyýet döwrüniň kitap suratkeşliginiň ösüp kämilleşmegine möhüm täsirini ýetiripdi. Okayan kişiniň ünsüni özüne çekýän we oňa anyk manyny düşündirýän suratlar kitapda möhüm orny eýeleýärdi. Şol çekilen suratlarda soňra Merkezi Aziýa äheňleridir şekilleri häkimlik edip başlapdy. Bagdadyň ýakynynda, döwletiň emeldarlyk we harby wezipelerini ýerine ýetiren türkmenler üçin ýörite gurlan täze paýtagt şäher Samarradaky «Jewsak ül Hakani» adyndaky halypa saraý-köşgüni (IX asyr) bezeyän freska suratlarda uýgurlardyr dokuz oguzlaryň suratlarynyň şekildir äheň taýdan täsirini görmek mümkin. Bu äheň Apbasylaryň üsti bilen bütin musulman ülkelerine-de ýaýrapdyr.

K. BAÝRAMOW,

A. ALMÄMMEDOW. Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty